

Intervencions arqueològiques a la part alta de Tarragona

PERE GEBELLÍ BORRÁS, LLUÍS PIÑOL MASGORET
(UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI)

En aquest article es presenta una síntesi de dues de les excavacions d'urgència que va fer el Servei Arqueològic de la Universitat Rovira i Virgili durant els anys 1994-1996 en la part alta de la ciutat de Tarragona.

1. INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA PLAÇA DE LA FONT DE TARRAGONA, ANYS 1995-96. INFORME PRELIMINAR (Pere Gebellí i Borràs)

ADVERTIMENTS

La primera de les intervencions aquí analitzades es féu a la plaça de la Font de Tarragona entre el novembre de 1995 i la primera setmana de juny de 1996. No podem oferir, ara per ara, unes cronologies precises de les fases documentades, ja que els materials romanen encara en procés de classificació.

INTRODUCCIÓ

El mes de novembre de 1995 iniciàrem una intervenció arqueològica a la plaça de la Font de Tarragona. El motiu fou que es pretenia construir-hi un pàrquing subterrani. A aquest efecte els Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat de Catalunya encarregaren una excavació extensiva al Servei Arqueològic de la URV, que dos anys abans ja hi havia fet unes cales de prospecció per tal de determinar la presència o no de nivells o estructures d'interès històric i artístic. Fruit d'aquesta

intervenció fou la documentació de diverses fases ocupacionals que es remunten des d'època tardorepublicana fins a l'actualitat.

LOCALITZACIÓ

La plaça de la Font de Tarragona, popularment coneguda com “plaça de l'Ajuntament”, es localitza en la part inferior del barri antic de Tarragona. Ocupa una extensió de 3.312 metres quadrats, amb un suau desnivell de 80 centímetres entre la façana de l'Ajuntament i el carrer Portalet. La seva cota mitjana és de 47 metres sobre el nivell del mar.

Aquesta zona era ocupada d'antic per l'arena del Circ de Tàrraco (fig. 1,1), construcció monumental d'època flàvia destinada a les curses de carros i que formava part del gran complex arquitectònic que era la seu del *Concili Provincial de la Hispania Citerior*. Encara avui en dia aquestes importants restes arquitectòniques condicionen la topografia d'aquesta zona de la ciutat, fins al punt que les edificacions amb números senars de la plaça s'assenten sobre les graderies meridionals del circ. La plaça de la Font assumeix un important paper en la vida de la ciutat, juntament amb els portals de Sant Antoni i del Roser, vertebren les comunicacions del recinte històric amb la resta de la ciutat.

LES FASES OCUPACIONALS DOCUMENTADES

Primera fase. De manera provisional hem pogut datar en època tardorepublicana (els materials semblen moure's en un ventall cronològic de finals del segle II i primera meitat de l'I aC) uns estrats de regularització sobre la roca. Aquest nivells no apareixen d'una manera uniforme a tota la zona de la plaça, i es concentren en punts molt localitzats i sense anar associats a cap tipus de construcció. També localitzarem un canal orientat en direcció SE-NE, presumiblement de la mateixa cronologia.

Segona fase. Es correspon a una remodelació augustal de tota la zona que avui dia anomenem plaça de la Font. Així vam poder documentar reanivellament en zones lliures d'edificacions, fins a la construcció d'un edifici de grans dimensions però de factura pobra que es localitzava en la part de llevant i que abastava gairebé tota l'amplada de l'excavació, les restes del qual continuaven per sota del carrer Portalet i per la zona meridional de la plaça. Aquesta edificació consistia en una estructura rectangular de 32 per 20 metres. Els murs es conservaven en alguns punts fins a una alçada de més d'un metre amb una amplada de 50/60 centímetres. Els murs, lligats amb fang, estaven bastits amb pedres, tovots i, en un cas, amb un fragment d'àmfora Pascual 1 inserida dins d'un dels murs. L'edifici s'articulava entorn a un passadís central al qual s'obrien tot un seguit de cel·les. Hem d'afegir que les construccions posteriors afectaren el registre d'aquestes estructures en molts

punts, sobretot una sala localitzada al costat oriental d'un pou ciclopi construïda per tal d'allotjar-hi la maquinària necessària per al funcionament del pou. Així i tot, vàrem poder enregistrar les mesures de les cel·les, de 4'5 per 2 metres d'amplada cadascuna.

Tercera fase. Hem pogut documentar un centre industrial dedicat a la fabricació de ceràmica comuna que funcionà en un moment encara per precisar d'època juliolàudia. No es localitzà el forn ceràmic però sí restes de dues basses de decantació d'argiles i, al costat d'una de les basses, la zona d'assecatge de les ceràmiques abans d'introduir-les al forn. Vàrem documentar també un extens estrat d'abocador de restes provinents del centre industrial que reomplia l'estructura augustal descrita anteriorment. D'aquest estrat hem pogut recollir restes deformats de ceràmica comuna i de tovots recremats que presumiblement provenien de la reparació del forn o dels forns que hi devia haver en la zona. En total el sector industrial documentat per nosaltres mesurava 160 metres quadrats. Una de les basses es conservava en un estat perfecte, mesurava 4'5 per 5 metres i els seus murs estaven formats per pedres lligades amb fang d'una amplada de 45/50 centímetres. L'estructura es conservava en una alçada de més de 30 centímetres. El paviment interior era constituït per *lateres* de 41 x 51 centímetres i damunt seu encara es conservava una capa d'argila verda pura. Sense cap mena de dubte, aquestes argiles són restes de l'última activitat que s'hi desenvolupà (fig. 2).

Quarta fase. En un moment cronològicament encara per determinar les basses de decantació així com l'extens abocador, es va terraplenar. L'estrat té una potència d'uns 60 centímetres. Així mateix es basteixen en el sector meridional i septentrional de la plaça, dos murets de pedra lligats amb fang de 18 metres de llargària per 1 d'amplada orientats cap a llevant. El darrer d'aquests murs es fonamentava en part sobre un dels murs del magatzem augustal. El pèssim estat de conservació d'aquestes estructures ens impossibilita la interpretació.

Cinquena fase. Les estructures descrites més amunt són obliterades per un estrat de terra i una pavimentació.

Sisena fase. En època flàvia, per ser més precisos en època de Domicià, es construï el que entenem com a tercera terrassa o terrassa inferior del complex monumental de Tàrraco. La construcció lúdica abarca el que avui dia són els carrers de Ferrers, Enrajolat, de les Salines, de Sant Domènec i les cases situades en la vessant meridional de la plaça de la Font, i arriba, per la part de llevant, fins a la muralla republicana de la baixada de Sant Antoni. D'aquest moment es va documentar un extens anivellament fet amb grans blocs ciclopis i terres de color groc i vermell. Aquest reompliment no proporcionà restes ceràmiques. Direm també que localitzarem dins d'aquest anivellament carreus de pedra mèdol formant part del reompliment de l'arena del circ. L'ús de l'espai com a arena del circ ens explica que no trobem restes de cultura material moble fins ja ben entrat el segle V.

Setena fase. En el terç de la plaça que s'orienta a llevant enregistrarè una remodelació de l'arena del circ. Els materials ceràmics recuperats ens suggereixen que aquesta repavimentació fou feta en un moment per determinar del segle V. No

sabem si aquesta reforma implicava que el circ es trobava encara en ple ús o si, per contra, havia canviat de funció.

Vuitena fase. A mitjan segle VI es testimonia un abocador de residus urbans en la mateixa zona que fou repavimentada en el segle V. Els materials, molt abundants, són bàsicament restes d'ovicàpid, àmfores africanes i diversos fragments de sigil·lada africana D. Aquest abocador ens marca el moment *ante quem* en què l'arena del circ s'abandona i perd, amb seguretat, la seva funció inicial.

Fins al segle XIII no tornem a tenir, ara per ara, dades estratigràfiques de la zona que estudiem. Això ho podria explicar el fet que la muralleta de la Tarragona medieval del segle XII es localitza en la graderia septentrional del circ, i deixa la nostra zona d'excavació sense ocupar durant gairebé set-cents anys.

Novena fase. En ple segle XIII es reanivella l'espai que antigament fou arena del circ. Es tracta d'uns reompliments de terra fosca amb restes òssies i abundant ceràmica grisa medieval, i hi manquen del tot les olles típiques del segle XIV i les ceràmiques vidriades d'aquest moment. No es tracta de capes d'anivellament homogènies sinó de reompliments de forats fets en l'arena del circ.

Desena fase. Aquesta fase correspon a una extensa reurbanització de tota la plaça de la Font. En el segle XIV s'anivella tota la zona i es cobreixen els estrats anteriors del segle XIII. Així mateix en el decurs de la intervenció aparegueren uns forats fets a la roca natural que mantenien una certa regularitat. Aquest forats els hem interpretat com les marques dels pals de les botiguetes del mercat medieval. Així mateix en la part meridional de la plaça i a uns vint metres del carrer Portalet documentàrem la fonamentació *a sacco* d'una estructura de pedres i morter de calç de forma rectangular de 13 x 7 metres i d'una amplada d'1 metre, la qual retallava nivells anteriors tardoromans i medievals del segle V i XIII, respectivament. Aquests darrers ens proporcionen una datació *post quem* de l'estructura prou precisa. Així mateix la pavimentació del segle XIV recolza sobre aquestes fonamentacions, amb la qual cosa podem datar l'estructura sense dificultat.

Dintre l'estructura aparegué un pou d'aigua cec, recordem també que el conegut pou ciclopi es troba a tocar d'aquesta estructura medieval, que nosaltres creiem que és una font.

Onzena fase. En la part de ponent de la plaça i davant mateix de l'Ajuntament de Tarragona s'enregistrà un potentíssim reompliment de pedres, terres i ceràmica medieval de mitjan segle XV de 6 metres de potència. S'ha de remarcar que en aquest punt manca per complet estratigrafia anterior a aquest moment, i que tan sols apareix sota seu el terreny natural.

Dotzena fase. Sobre els nivells arqueològics medievals enregistrem un seguit de conduccions de desguàs d'aigües fetes amb totxo que es distribuïen per tota la superfície de la plaça. Així com una conducció d'aigua que circulava en sentit paral·lel pel mig de la plaça i conduccions elèctriques que en molts punts malmetien l'estratigrafia anterior.

INTERPRETACIÓ DE LES RESTES EXHUMADES D'ACORD AMB L'ESTAT ACTUAL DE LES INVESTIGACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA PART ALTA DE TARRAGONA

Època tardorepublicana. La zona excavada ha proporcionat estratigrafies, que a falta d'un estudi més acurat, poden establir-se de manera provisional a finals del segle II i la primera meitat del segle I aC. Aquestes restes es localitzen en punts molt determinats, un dels quals ja fou objecte d'excavació en els sondejos preliminars de 1994.

En època republicana ens trobaríem suposadament dins el que es coneix com l'ampliació del *praesidium escipional*, datable en la segona meitat del segle II aC (AQUILUÉ, DUPRÉ, 1986, 12 s.). Així doncs, l'ocupació de la zona havia de ser forçosament contemporània o posterior a la datació de la segona fase del recinte murari. Com ja hem explicat, localitzarem d'aquesta època una canal amb orientació SE- NE. No és aquest l'únic exemple conegut en la part alta de la ciutat, ja que en la intervenció a l'antic hospital se'n localitzà una altra de les mateixes característiques (COSTA [et alii], 1995, 23). Més a prop del lloc que estudiem, a la Rambla Vella, 29, es localitzaren l'any 1992 restes de murs d'*opus incertum* i una cisterna de grans dimensions amb revestiment d'*opus signinum* datables durant la primera meitat del segle II aC (FOGUET, LÓPEZ, 1993, 162). No hem d'oblidar tampoc els reompliments de mitjan segle II localitzats en la mateixa zona (URV, 1993), la qual cosa ens confirmaria una urbanització de tot l'entorn en època republicana.

Època augustal. És realment escassa la informació arqueològica que tenim de l'ocupació de la part alta en època del principat d'August. Tenim coneixement que durant l'estada d'August a la ciutat, els anys 26 i 25 aC, aquesta li dedicà un altar (ALFÖLDY, 1991, 38); ignorem, però, en quin punt. És d'aquesta època també la creació d'una porta en el circuit murari de llevant, per on devia transcórrer la Via Augusta (DUPRÉ [et alii], 1988, 45-47, fig. 14-17).

Ens queda encara per determinar la funció de l'estructura exhumada, interpretada provisionalment com uns magatzems¹ o bé corrals. La pobra entitat dels murs, la poca consistència que tenen i el fet que no s'hagi localitzat sobre el nivell d'ús de l'estructura ni un sol fragment de *tegula* o imbrex ens fan dubtar que aquesta estructura anés coberta per un enteulament consistent. Més aviat el sostre devia ser de canyís o potser anava descobert.

No tenim suficients dades per tal de relacionar aquesta construcció amb una remodelació del campament militar en època augustal amb motiu de les campanyes contra els càntabres i els asturs. El teatre de les operacions era massa lluny per repercutir sensiblement en la reorganització espacial del campament militar; a més a més, ignorem si en l'època d'August aquesta zona encara mantenia la mateixa funció que en època republicana.

1. No creiem adequat emprar la definició horrea per aquesta estructura.

Època juliàudia. En el 15 dC o poc abans, tenim establerta a Tàrraco la seu del Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris (ALFÖLDY, 1991, 38), si bé això no implica la construcció immediata dels edificis forenses (ROVIRA, 1993, 204), que com sabem són posteriors. De la data d'establiment a Tàrraco del Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris fins a la monumentalització de la segona meitat del segle I dC tenim gairebé un segle en què la informació arqueològica és gairebé inexistent. Tenim coneixement d'alguns anivellaments sobre la roca a l'Antiga Audiència datables a inicis de Tiberi (DUPRÉ, CARRETE, 1993, 87 s.), però ens falten estructures associades a aquests estrats de regularització.

La intervenció a la plaça de la Font ens aporta noves dades per a la comprensió de la dinàmica urbanística en aquest període. En la nostra intervenció hem documentat una factoria ceràmica d'època presumiblement tiberiana i de dimensions reduïdes, si tenim en consideració la *lex Ursonensis*, llei que de ben segur seguia uns models idèntics a les d'altres ciutats de l'Imperi i que regulava les dimensions de les *figlinae* dins de ciutat a una extensió no superior a 300 tegules (D'ORS, 1953, 201). Probablement aquesta part de la ciutat tenia una zona artesanal, i la zona d'hàbitat se centrava a la part baixa i mitjana de la ciutat, en el mateix indret que en èpoques anteriors.

Un fenomen encara per determinar i que l'arqueologia encara no ha resolt és en quin moment l'antic *praesidium escipional* perd la seva funció d'assentament militar i passa a convertir-se en zona urbana, i si realment aquesta zona arribà a formar-ne part. La reorganització urbanística d'època flàvia fou concebuda en aquell espai perquè era el més idoni tant arquitectònicament com funcionalment, perquè la zona es trobava lliure de construccions significatives; no hauríem de descartar que tot aquest espai estigués organitzat com un nucli d'activitats artesanals.

Les restes constructives documentades per nosaltres d'època augustal i juliàudia pertanyen únicament a un tipus industrial i d'emmagatzematge i no pas d'hàbitat, aquest fet resulta significatiu en el moment de fer les nostres interpretacions.

Època flàvia. En el regnat de Domicià es construeix el circ de Tàrraco, el qual formava part del complex arquitectònic del Concili Provincial de la Hispania Citerior, que separava aquesta zona de la residencial. L'edifici d'espectacles fou construït dins del circuit murari republicà. Aquest fet podria explicar les dimensions reduïdes comparat amb altres edificis similars, de 325 metres de longitud per una amplada de 100 i 115 metres. L'arena, el lloc on actualment es localitza la plaça de la Font, tenia una longitud de 290 metres i una amplada de 67 metres a l'extrem oriental i 77 metres a l'oposat. Així mateix s'ha fixat en uns 190 metres la llargada de la *spina*, que es devia trobar fora de la plaça. Els megàlits localitzats que formaven part de la preparació de l'arena del circ foren interpretats a partir de les prospeccions de 1994, com a drenatge de l'arena del circ (MAR, PIÑOL, 1995, 47). L'excavació extensiva ha posat de manifest que la seva funcionalitat fou únicament la de regularització del terreny i no pas la que se li assignà en un primer moment.

Època tardoromana. A partir del segle IV la ciutat de Tàrraco entra en un procés de reestructuració que comporta l'abandonament de la zona d'hàbitat altoimperial i el forum local. A partir d'aquest moment, les zones vinculades al culte imperial es veuen convertides en zones d'habitació. Trobarem, doncs, ja en el segle V, la ciutat tardana encaixonada entre les muralles republicanes i la façana del circ. En un moment encara per determinar del segle V es repavimenta part de l'arena del circ la qual havia patit un fort desgast, la qual cosa és un indicatiu del fet que la zona estava plenament integrada en la nova concepció urbanística. No coneixem amb precisió en quin moment el circ deixa de complir la seva funció lúdica. Sí sabem en canvi, que a mitjan segle VI la zona es destina a abocador de deixalles, però ignorem si això pot ser indicatiu d'un abandó definitiu de l'àrea de l'arena de l'edifici. Una carta del rei Sisebut (612-621) en què denuncia el bisbe metropolità de Tarragona, Eusebi, per la seva afició als *ludi faunorum*, podria indicar una pervivència en l'ús de l'espai per a aquest fi, ja que en aquest moment ni l'amfiteatre ni el teatre devien estar en ús (AQUILUÉ [et al.] 1991, 71). No obstant això, la precarietat d'informació sobre aquest tema ens ha de fer ser prudents en el moment d'interpretar aquesta informació, de manera que aquests *ludi* es podien fer en algun altre lloc d'àmbit més reduït o només en una petita zona del circ. D'altra banda és significatiu el fet que enregistra aquest abocador de mitjan segle VI ja no tornem a detectar cap presència material fins ja entrat el segle XIII.

Edat mitjana. L'evolució estratigràfica documentada per nosaltres en l'excaució, s'escau al que es coneix històricament sobre l'ocupació de la plaça de la Font a l'edat mitjana (llavors anomenada plaça del Corral). La presència dels anivellaments dins de l'arena del circ i l'absència d'estructures del segle XIII podria ser explicada per la reutilització de les voltes del circ en aquest moment com a zona d'hàbitat o artesanal, deixant l'espai de l'arena lliure de construccions. Aquesta zona devia ser en aquest segle un espai fora muralla però amb una gran vitalitat. Després de la repoblació, el primer esment que tenim en l'àrea antigament ocupada pel circ és la cessió que l'any 1128 va fer Oleguer al bisbe de Vic de l'església de Sant Salvador del Corral. Posteriorment, en la butlla d'Anastasi IV també surt esmentada l'església *Sancti Salvatoris de Currali* (BLANCH, 1951, 90-91). L'any 1248 el bisbe de Vic donà la capella de Sant Salvador als frares de Sant Francesc perquè hi bastessin el seu convent (SALVAT Y BOVÉ, 1961, 28). Aquesta església fou bastida probablement aprofitant alguna de les voltes del circ i no ha estat localitzada.

Des del temps de la repoblació es tenen també notícies d'edificacions de caràcter civil a la zona. Així, el 1212 el rei Pere dona un espai de terra a Bernat de Borrera perquè hi construeixi cases i altres edificis. El 1274 es ven un pati o pou al Corral, al costat de les cases de Bernat des Guaneths (SALVAT Y BOVÉ, 1961, 27). L'any 1276 l'arquebisbe rep censals d'un forn, de nou obradors, una botiga, quatre cases i una quadra del Corral, i d'un obrador de la fusteria. (RECASENS, 1975, 223). En el segle XIV ja hi ha moltes cases edificades en el Corral: «... illa del Corral, la qual son molts alberchs edificats es apellada la ylla den Ferrer Guardiola...» (SAL-

VAT Y BOVÉ, 1961, 28). Probablement totes aquestes edificacions medievals es construïren en l'interior de les voltes del circ, aprofitant les estructures preexistents.

El 1369 es porta a terme l'inici de la construcció de la muralleta que tanca el nou recinte fortificat sobre la graderia meridional del circ. Quedava així integrada tota aquesta zona en l'urbanisme de la ciutat medieval. Hem documentat d'aquest moment d'expansió el pou ciclopi –que ja es coneixia– la font documentada per nosaltres, l'extens anivellament de la zona, i les marques dels forats fets per col·locar-hi els pals de les parades.

A mitjan segle XV, tal i com ja hem explicat, la part més occidental de la plaça es reanivella. Probablement dos forats fets en la roca, l'un en pla horitzontal i l'altre en pla vertical distants l'un de l'altre entre 30 i 40 centímetres, servien com a basament d'una grua o palanca per tal d'afavorir les tasques de deposició (o extracció?) de materials. Ens manca informació històrica que ens pugui explicar que en un moment comprès entre el segle XIV i la primera meitat del XV una part important de la pavimentació de la plaça es veïés extreta en una fondària de 6 metres fins al punt que desaparegués tot el registre arqueològic anterior en aquell indret.

2. INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LES VOLTES SOTA ELS CARRERS ENRAJOLAT I BAIXADA DE LA PEIXATERIA. (Lluís Piñol Masgoret)

A inicis del mes de febrer de 1994 es va prendre la decisió de procedir a l'adequació i musealització de l'extrem meridional de la capçalera del circ i dels àmbits situats sota la Baixada de la Peixateria i el carrer Enrajolat (fig. 1, 2). Aquest treballs es prolongaren durant tot aquest mes i el següent.

La intervenció arqueològica se centrà en quatre espais concrets amb un total de vuit sondejors (fig. 3):

- I) La volta del carrer Trinquet Vell, 16 (CTV-16) (CALA 100).
- II) El jardí i l'edifici pertanyents a les cases dels militars (CALA 700 i 800).
- III) La galeria sota el carrer Enrajolat (Volta Llarga) (CALA 200=ZONA II i 400).
- IV) Les voltes situades sota la Baixada de la Peixateria (CEN C i M) (CALA 300 i 500).

La importància de les troballes va motivar una segona fase d'excavació dins el marc de Camps de Treball de Joventut de la Generalitat de Catalunya. L'excavació es va dur a terme durant la segona quinzena del mes de juliol del mateix any. Els treballs fets en aquest moment es van centrar únicament i exclusiva en la galeria sota el carrer Enrajolat. Les tasques consistiren en l'obertura d'una cala i tres rases per tal de recuperar el nivell de circulació original (ZONES I i III).

FASES OCUPACIONALS DOCUMENTADES

Les dades obtingudes en els diversos sondejos posen de manifest unes dades importants des del punt de vista de l'evolució històrica i urbanística de l'àrea. Malgrat això, cal tenir present que en alguns casos ens trobem davant fases cronològiques amb elements estructurals difícilment interpretables i datables ja que no apareixen associats a nivells arqueològics. En aquests casos, solament l'estudi estructural ha posat de manifest una evolució gradual en l'ús de l'espai.

Època preflàvia. El bastiment dels monuments provincials al llarg de tota l'època flàvia va comportar, en aquesta zona, l'aprofitament de murs cronològicament anteriors.

La construcció més antiga (primera fase constructiva) és una estructura d'*opus caementicium* de forma actualment irregular que reposa directament sobre la roca. Malgrat tenir-la en part del seu recorregut –forma part estructural de les voltes CEN C i M–, no és possible determinar-ne amb precisió ni la planta, ni la funció, ni el moment en què es va bastir i usar. Les dades sobre tècniques constructives ens indiquen que la construcció en *opus caementicium* no va ser plenament desenvolupada fins a un moment posterior a l'any 100 aC (LUGLI 1957, 407). Al mateix temps, la relació estructural amb els altres murs de la volta CEN C ens dona una data límit d'època juliclàudia. Tots aquests elements situen l'edifici entre el 100 aC i mitjan segle I dC.

En la galeria sota el carrer Enrajolat s'han pogut determinar dues estructures més anteriors a la construcció de totes les voltes d'aquest sector del circ (segona fase constructiva I). La primera d'aquestes es troba un cop ultrapassada la porta que comunica amb l'àmbit CEN M. El complex està format per dues estructures. De la primera es conserven dos murs, l'oriental i el septentrional. El primer d'aquests murs es perllonga de nord a sud. Actualment delimita la volta CEN M pel costat occidental. Aquest mur d'*opus caementicium* recolza sobre l'estructura de la fase constructiva anterior. La seva llargada total és de 4 metres i l'alçada conservada, de 3,60 metres. El mateix mur ens apareix parcialment aprofitat en el tancament meridional de la galeria. En aquest punt l'estructura gira vers l'oest. La seva llargada és de 9,80 metres mentre que l'alçada és variable –entre 0,15 i 0,80 metres–. Una altra construcció sembla que arrenca dels extrems d'aquest últim mur en direcció nord. Dels seus costats est i oest solament queden petits indicis en el sòl romà de la volta llarga. L'orientació de tot el complex de voltes posterior va fer que alguns d'aquests murs fossin aprofitats en bastir-se les estructures de la Baixada de Peixateria i del carrer Enrajolat. Per contra, altres murs van ser pràcticament desmantellats per tal d'habilitar els espais de circulació interior.

Aquestes estructures de la segona fase constructiva s'han de relacionar amb el massís d'*opus caementicium* construït amb anterioritat. La seva datació és imprecisa. La construcció del conjunt és posterior al mur de la primera fase i anterior a la galeria i les voltes annexes.

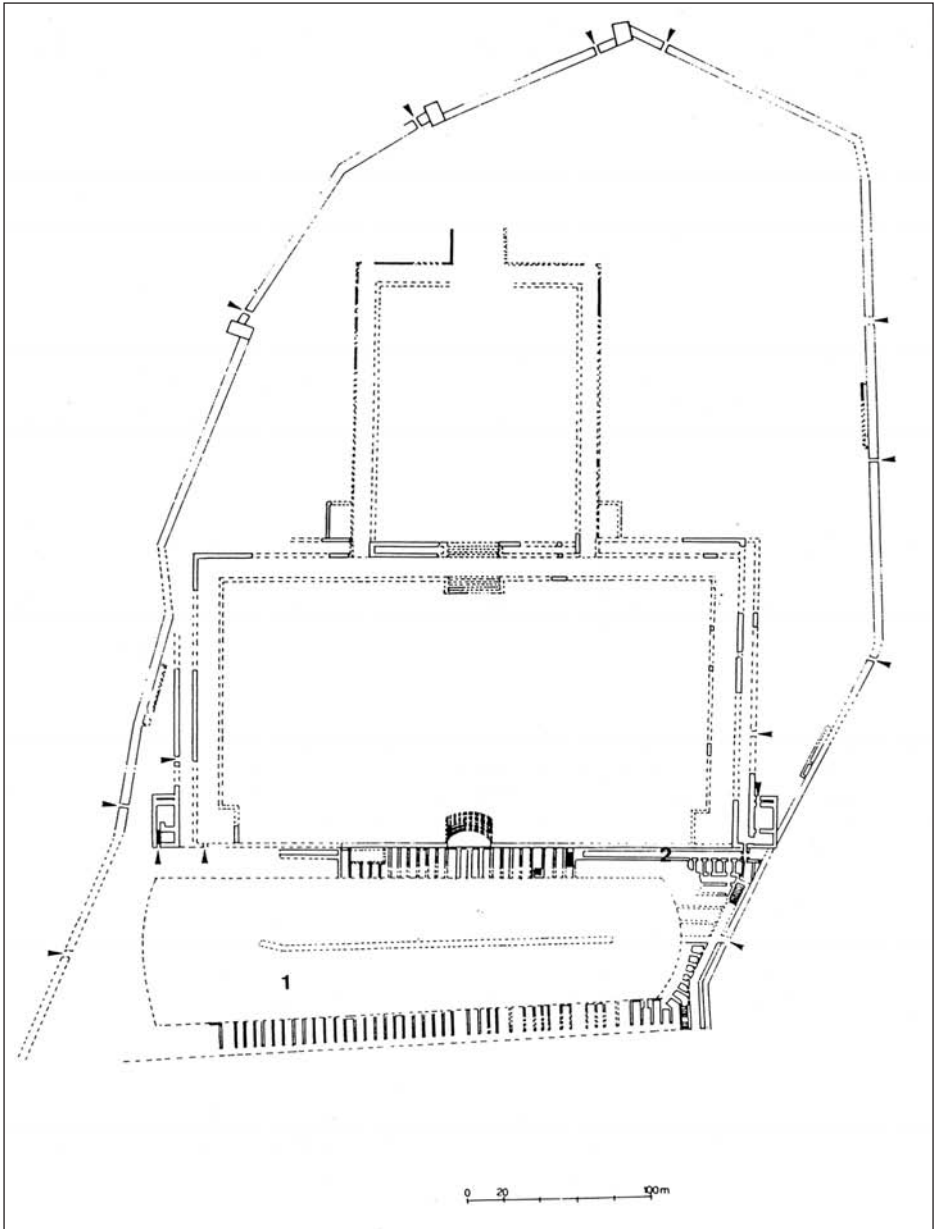

Figura 1. Planta de la part alta de Tarragona en època romana (segle I dC) amb localització de les excavacions. 1. Excavació d'urgència a la plaça de la Font; 2. Excavació a les voltes sota els carrers Enrajolat i Baixada de Peixateria.

Figura 2. Bassa de decantació d'argiles del sector industrial julioclaudi.

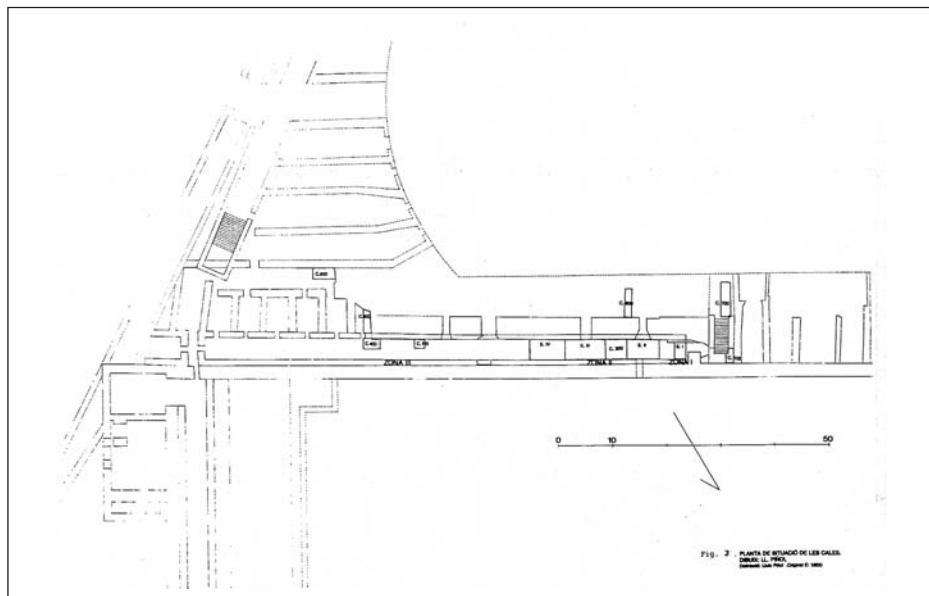

Figura 3. Planta de situació de les cales.

Al fons de la volta llarga hi ha una altra estructura d'*opus caementicium* també anterior a la construcció d'aquest criptopòrtic –segona fase constructiva II–. La seva alçada conservada és d'aproximadament 2 metres respecte al nivell de circulació romà. Aquest es perllonga més enllà del final de l'àmbit. La construcció de les voltes del costat septentrional del circ va comportar la reutilització estructural dels elements arquitectònics precedents fet que impossibilita, en aquest cas, la interpretació. Tampoc no sabem si té alguna relació amb el conjunt d'estructures que es troben una mica més a l'est. Respecte a la cronologia l'únic que es pot dir és que es tracta d'una estructura anterior a la construcció de la galeria que hi ha sota el carrer Enrajolat.

Finalment podem determinar l'existència d'una estructura en forma de galeria orientada d'est a oest que devia ser d'una fase precedent a l'època flàvia i que devia anar paral·lela a la galeria del carrer Enrajolat. La seva llargada actual és de 10,40 metres encara que originàriament devia tenir una extensió de 22 metres. Per l'oest s'adossa al massís de la primera fase. Els seus murs foren construïts en *opus caementicium*, a l'igual que el seu cobriment, també en volta de canó. En aquesta, es poden observar dues boques de llop. L'una es troba en perfecte estat de conservació mentre que l'altra està parcialment destruïda per reformes posteriors. La seva finalitat era il·luminar l'estança. En el seu interior es va fer una cala arqueològica –Cala 500–. Els resultats obtinguts han permès poder-ne datar la construcció; no ha estat així amb l'estructura de la primera fase.

Sobre la roca es va trobar un estrat de regularització que caldria situar en el segle I aC gràcies a la presència d'alguns fragments informes de parets fines. Per sobre, apareixia un paviment de petits còdols i pedres unides amb un morter de calç molt pobre. El paviment es trobava parcialment destruït i no s'estenia originàriament per tot l'àmbit, ja que la roca afluïa en alguns punts. No hi ha cap contacte directe amb estructures a causa del mal estat de conservació i del fet que la fonamentació d'aquestes es troba en una cota lleugerament superior a causa de la irregularitat de la roca. L'estrat que cobria parcialment aquest sòl, un nivell important d'enderroc, s'ha de situar en època juliclàudia, moment en què datariem la seva construcció. La interpretació d'aquesta galeria és difícil a causa de la manca d'elements.

Època flàvia. El bastiment en l'acròpolis de la ciutat dels monuments provincials va significar el reaprofitament de tot aquest conjunt d'estructures. Algunes van quedar integrades en els nous edificis. La plaça de representació del Forum Prouvinciae Hispaniae Citerioris marca el límit septentrional del que posteriorment serà el circ romà de Tarragona. És una construcció de l'època de Vespasià, mentre que el circ s'ha de situar en època de Domicià. El decalatge cronològic entre ambdós edificis permet suposar que durant un període més o menys llarg de temps, el límit meridional de la gran plaça foral devia ser visible.

El tancament del gran complex imperial pel seu costat sud consisteix en un mur de 350 metres de llargada delimitat, a costat i costat, per les torres del Pretori i de l'Audiència. Aquest llarg mur el tenim documentat en una porta moderna

oberta al costat oest de la volta llarga sota el carrer Enrajolat –actualment tapiada–, en l'àmbit CTV-16 (PIÑOL 1995), en les voltes de les cases núm. 12 i 14 (TED'A 1989, 180; DUPRÉ 1986) fins a la núm. 4 del carrer Trinquet Vell i a les cases de la plaça dels Sedassos des del número 34 al 16 (TARRAGÓ 1993, 271). Passant a una cota superior el podem localitzar sota les façanes dels números parells del carrer Enrajolat (TOBÍAS 1994), en algunes de les cases del carrer Ferrers, a la planta soterrània del Palau Montoliu (TARRAGÓ 1993, 272) i al carrer Ferrers, 2 on queda travessat per una portalada (CORTÉS, GABRIEL 1985, núm. 52; TARRAGÓ 1993, 272).

Aquesta estructura de terraplenament va ser bastida combinant dues tècniques constructives en alçada: la base és d'*opus caementicium* fins a una cota de 53,08 metres sobre el nivell del mar; i *opus quadratum* en la part alta. La fonamentació de l'estructura s'assenta directament sobre la roca natural. El mur va exercir una doble funció: mur de contenció de les estructures forals i de tancament del circ en el seu costat septentrional. La part superior està construïda, com ja hem vist, amb grans carreus de 0,60 per 1,80 metres, que es troben perfectament encaixats. Tots estan encoixinats i devien formar part de la façana de l'edifici.

Entre el final de la galeria del carrer Enrajolat i la volta CTV-16 es va poder documentar un cos de construcció que sobresortia respecte a la línia del mur de tancament i que hem interpretat com un sistema de desguàs vertical d'aigües pluvials. Consisteix en un graonat de 0,40 metres d'alçada que descendeix en sentit nord-sud, és a dir, des de l'interior de la plaça de representació en direcció al circ. Després d'una sèrie de graons s'arriba fins a un pou de 3,80 metres de profunditat que compleix una doble funció: salvar el desnivell del terreny i, al mateix temps, amortir la força de l'aigua. En el fons del pou la claveguera gira vers l'oest utilitzant novament un sistema de graonat molt similar al del primer tram. Un cop guanyada la cota desitjada la canal gira progressivament vers el costat meridional de l'edifici per anar a buscar, amb un pendent suau, una claveguera principal.

La construcció del circ en època domiciana va significar la reutilització de tot aquest conjunt d'estructures anteriors. El circ romà de Tarragona es pot definir com una estructura buida, és a dir, composta de voltes i galeries que complien una doble funcionalitat: servir d'espai útil en la part inferior i de sustentació de la graderia i del *visorium* per la seva part superior.

A partir d'aquests paràmetres generals cadascun dels àmbits s'adapta a les funcions concretes que desenvolupen dins del conjunt, a la seva localització dins l'estructura i a les característiques que marcaven la presència de construccions anteriors.

Pertanyents a aquesta fase tenim tot el sistema de voltes d'aquest sector de l'edifici (galeria del carrer Enrajolat, voltes en bateria i volta annexa sota la Baixada de la Peixateria, volta CTV-16). Totes les dades apunten a l'ús d'aquests àmbits del carrer Enrajolat i de la Baixada de la Peixateria com a estances de servei del circ a excepció de la volta CTV-16, la qual tenia una dinàmica específica. L'accés a tot el sector es devia fer mitjançant portes obertes en les voltes del costat sep-

tentrional de la capçalera, una de les quals s'ha conservat en la perllongació de la volta CEN C.

La volta CTV-16 va complir la funció d'escala d'accés des del nivell d'arena fins a la graderia. Una porta oberta al *podium* devia permetre la comunicació. Els murs laterals de la volta presenten un parament d'*opus vittatum* de factura regular.

L'excavació va posar també al descobert en les actuals cases dels militars (cales 700 i 800) el *praecintio* de distribució de la graderia. Es tracta d'una superfície plana d'1,5 metres d'amplada. L'accés a aquesta zona es feia des de l'escala central monumental de l'àmbit CTV-16. D'aquesta manera, mitjançant un sistema de voltes i escales era possible la comunicació des del nivell d'arena a la graderia i viceversa.

Per sota seu trobem la part alta de l'*imma cavea*. D'aquesta es conserven dues de les seves grades. La superior es troba en perfecte estat. L'altra fou esbotzada en un moment no determinat.

Època tardoromana. L'ús de tota aquesta zona en època tardoromana ens és poc coneguda. Solament en una de les voltes –volta CTV 16– s'ha pogut documentar un canvi funcional important. La resta de voltes i galeries no indiquen cap tipus de reutilització de l'espai.

L'amortització de l'antic sistema d'accés a la graderia septentrional del circ té la seva documentació arqueològica en les dades proporcionades per la cala feta en l'àmbit CTV-16. Les restes materials exhumades en els nivells tardoromans semblen indicar que el canvi funcional es dugué a terme a inicis del segle V dC. La posició estratigràfica dels nivells tardans, per sota del nivell de circulació altimperial, demostra que tots es van formar una vegada l'escala lateral va ser desmantellada. En aquest moment, la volta havia canviat ja de funcionalitat.

Aquesta base arqueològica es combina amb dades de tipus arquitectònic que mostren, en definitiva, un procés de reformes orientades a adequar l'àmbit a una nova realitat urbana. Les noves estructures passaren a funcionar com a espais d'habitatge. Els canvis estructurals que va patir l'àmbit es poden resumir en dos punts: la reutilització de les construccions precedents per tal de bastir-ne de noves i el canvi funcional de l'espai amb la creació de divisions i subdivisions horitzontals i verticals.

L'habitació va quedar dividida en dos nivells de circulació mitjançant la construcció, a 1,70 metres d'alçada respecte al replà interior de la volta, d'un paviment de fusta. Les tècniques emprades per a la sustentació d'aquest paviment varien d'una zona a una altra de l'estança i s'adeqüen a l'existència o no d'estructures anteriors. En el costat meridional el nou sòl reposa sobre la fonamentació d'*opus caementicium* de l'escalinata central. Per contra, en el passadís lateral del costat occidental aquest descansa sobre una volta de canó construïda en aquest moment. Finalment, en la resta de l'habitació el paviment se sustenta sobre cabirons.

Època medieval. L'abocador de la segona meitat del segle XIII i l'ocupació del tercer quart del segle XIV. Al fons de la galeria situada sota el carrer Enrajolat es va exhumar un nivell d'una potència de 0,90 metres. Aquest es caracterit-

zava perquè presentava taques de cendres, terra de color fosc típica de contextos amb un gran contingut de matèria orgànica, moltes pedres de mida gran i mitjana, una gran quantitat de ceràmica, fauna i escòria de ferro i de vidre.

La ceràmica fina es troba representada per diversos fragments d'importació islàmica corresponent, en la seva major part, a grans recipients. Es tracta de ceràmica de corda seca parcial i estampillada amb escriptura cúfica datada en la primera meitat del segle XIII. És especialment significatiu que aquestes ceràmiques islàmiques no surtin relacionades amb produccions de manganès i verd i manganès catalanes ni valencianes. Això ens indicaria que ens trobem en un moment anterior a l'inici de la seva producció, la qual se situa, segons alguns autors, a finals del segle XIII (RIERA, CABESTANY 1980).

Juntament amb aquests elements d'importació trobem una gran quantitat de ceràmica comuna, principalment reduïda i, ja en menor quantitat, peces de coccio oxidant vidrada. El vidrat, en la majoria de casos és únicament exterior. Associades a aquesta ceràmica apareixen una gran quantitat de restes òssies pertanyents a diferents espècies. Cal destacar, finalment, l'exhumació en aquest nivell de 84 quilos d'escòria de ferro. La seva associació amb el que sembla una eina de ferrer feta en os fa pensar en la presència d'aquest tipus d'activitat industrial en una zona pròxima al final de la volta. L'anàlisi global del lot ens permet situar-lo en la segona meitat del segle XIII.

Durant el tercer quart del segle XIV el sector va quedar integrat a la ciutat. Els nivells pertanyents a aquesta fase corresponen en tots els casos a paviments de terra batuda. La ceràmica que ha proporcionat l'exacavació d'aquestes pavimentacions es caracteritza per la presència de formes en comuna reduïda, ceràmica vidrada, verds i manganesos catalans i valencians, produccions de Paterna en blau i reflex del tipus «de Pula», produccions en blau, diversos fragments de pisa blanca i *graffita arcaica*.

Època moderna. Pertanyent a aquesta fase trobem la reutilització de la galeria sota el carrer Enrajolat com a magatzem mitjançant la construcció d'un paviment de còdols associat a un grup de gerres col·locades en bateria en el costat meridional de la galeria esmentada. D'aquest moment daten també els potents nivells d'abocament localitzats en la volta CTV-16 i que es prolonguen des de finals del segle XVII fins al segle XIX.

INTERPRETACIÓ DE LES DADES OBTINGUDES

Època preflàvia. És difícil interpretar no solament de forma individual sinó també conjunta les estructures preflàvies localitzades en aquesta zona perquè no podem saber-ne ni la funció concreta ni si hi ha una relació cronològica i funcional directa entre si. No podem oblidar tampoc, en aquest aspecte, una estructura de carreus ja estudiada (DUPRÉ, SUBÍAS 1993) que es troba actualment en el Museu de la Romanitat i que amb tota seguretat pertanyia a un edifici monumental

que fou amortitzat i reutilitzat, almenys parcialment, en època flàvia. La construcció està orientada en sentit nord-sud. Se'n conserven dos murs, el meridional i l'oriental. Tots dos s'uneixen formant un angle de 90°. L'oriental està construït amb carreus de grans dimensions encoixinats per les dues cares. El mur té una alçada màxima pròxima als 4 metres en el seu punt més elevat i un gruix de 2'5 metres, excepte en l'angle conservat. En aquest indret hi ha un enxamplament per la part externa de 0'40 metres (DUPRÉ, SUBÍAS 1993). El meridional presentava les restes d'una porta amb arc de mig punt fet amb dovelles de pedra calcària, com la resta de la construcció. És realment difícil arribar a interpretar l'estructura. La potència i les característiques constructives dels seus murs ens indiquen que ens trobem davant un edifici de gran entitat i proporcions.

Època vespasiana (70-79 dC). La construcció de la gran plaça de representació del Fòrum Provincial va comportar el reaprofitament d'algunes de les estructures anteriors com a fonamentacions de les noves construccions o simplement hi quedaren integrades. Cal suposar que el mur de tancament de l'estructura foral s'assenta, almenys en part del seu recorregut, sobre el mur de carreus de la fase precedent. Pertanyent a aquest moment constructiu tenim documentat en la nostra excavació el mur de tancament del Fòrum Provincial pel seu costat meridional, el calaix d'escales que permetia l'accés als diferents nivells de la gran plaça –castell del rei– i un desguàs vertical d'aquesta mateixa plaça.

Època domiciana (81-96 dC) En aquest moment es portà a terme la construcció del circ del qual devien formar part totes les voltes i galeries intervingudes en aquesta excavació.

No podem descartar des d'un punt de vista cronològic que el que nosaltres interpretem com dos moments, sigui un ampli període de construcció dels edificis provincials i circ que es prolongui des d'època vespasiana fins a època domiciana.

Època tardoromana (inici del segle V dC) Les intervencions realitzades en aquest darrer any en diversos punts del circ romà de Tarragona, han permès documentar una sèrie de nivells i estructures que s'han de relacionar necessàriament amb el moment d'amortització, desmantellament i reutilització de les estructures monumentals de la part alta de la ciutat. Als nivells documentats pel Servei d'Arqueologia (1981-1986) i pel TED'A (1986-1989) s'han d'afegir les troballes realitzades pel Servei Arqueològic de la Universitat Rovira i Virgili al núm. 16 del carrer Trinquet Vell (febrer-març de 1994) i en un dels sondejos fets a la plaça de la Font (febrer de 1994).

Un exemple ben clar del canvi funcional que van patir les estructures en època tardana el trobem a la volta núm. 16 del carrer Trinquet Vell. Aquest espai s'adequà a inicis del segle V dC com a espai habitable i perdé, d'aquesta manera, la seva funció original d'accés a la graderia. Aquesta cronologia coincideix plenament amb la documentada en cinc de les voltes excavades pel Servei d'Arqueologia (1981-1986) i posteriorment pel TED'A (1986-1989) –finals del segle IV i inicis del segle V dC (TED'A 1989) o inicis del segle V dC (TED'A 1990, 242)–.

Època medieval (segona meitat del segle XIII, finals del segle XIV). El material recuperat en l'abocador tant per les seves característiques com pel volum de material ha permès fer l'estudi socioeconòmic d'una zona específica i bastant ben delimitada de la ciutat. L'aparició en l'abocador de les restes de fauna anteriorment descrites ens ajuda a confirmar, des del punt de vista arqueològic, l'existència en un punt pròxim de la boqueria, fins ara coneguda únicament des d'un punt de vista documental. Així mateix, la presència d'escòries de ferro i d'eines de ferrier treballades en os, semblen assegurar l'existència d'una ferreria propera, de localització imprecisa.

Totes aquestes dades ens indiquen que ens trobem en un sector suburbial dedicat a les activitats mercantils i industrials, la majoria de les quals no es podien fer a l'interior de la ciutat.

El material recuperat en les pavimentacions de terra batuda de diverses voltes devia estar relacionat directament amb un canvi funcional que es produeix en tot el sector a partir del tercer quart del segle XIV. Un cop desapareguts el mercat de la Boqueria i les ferreries a causa de la construcció de la Muralleta a partir del 1369, l'abocador situat al fons de la volta quedava sense funció i era amortitzat per un paviment de terra batuda. A partir, doncs, d'aquest moment l'espai passà a ocupar-se com a espai d'ús encara que no sabem amb quina funció concreta.

Època moderna (finals del segle XVII, segle XIX). Durant la Guerra dels Segadors, el Castell del Rei és utilitzat com a caserna i dipòsit de canons. Sota l'actual carrer Enrajolat se situaren els magatzems militars de Sant Felip. La volta llarga va quedar integrada dins les seves construccions. A aquesta època corresponen els magatzems de gerres amb la seva pavimentació de còdols i l'ús de la volta CTV 16 com a abocador.

BIBLIOGRAFIA

- ALFÖLDY, G. «Tàrraco», *Fòrum* [Tarragona] (1991), núm. 8.
- AQUILUÉ, X.; DUPRÉ, X. «Reflexions entorn de Tarraco en època tardorrepublicana», *Fòrum* [Tarragona] (1986), núm. 1.
- AQUILUÉ, X. [et alii]. *Tarraco. Guia arqueològica*. Tarragona, 1991.
- BLANCH. *Archiepiscopologi*. Vol. 1. Tarragona, 1951.
- CORTÉS, R.; GABRIEL, R. *Tàrraco. Recull de dades arqueològiques*. Barcelona, 1985.
- COSTA [et alii]. *El Consell Comarcal a l'antic hospital*, Tarragona, 1995.
- DUPRÉ, X.; CARRETÉ, J. M. *La antiga Audiencia. Un acceso al Foro provincial de Tarraco*. Madrid, 1993. (Excavaciones Arqueológicas en España)
- DUPRÉ, X.; SUBIAS, E. «Els precedents de l'anomenat Pretori de Tarragona». A: *Homenatge al Dr. Terradell*. Barcelona, 1993.
- DUPRÉ RAVENTÓS, X. «Forum Provinciae Hispaniae Citerioris». A: *Los Foros romanos de las Provincias Occidentales*. Valencia 1986, p. 25-30.

- DUPRÉ, X. [et alii]. *El circ romà de Tarragona I. Les voltes de Sant Ermenegild*. Barcelona, 1988. (Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 8)
- FOGUET, G.; LÒPEZ, J. «Alguns aspectes de l'urbanisme romà de Tarraco: Delimitació d'espais monumentals i residencials a la llum de les darreres excavacions». A: *Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*. Tarragona, 1993.
- MAR, R.; PIÑOL, L. «El circo romano de Tarraco: nuevos datos». A: *Fórum d'Arqueología*, Madrid, 1993.
- ORS, A. D'. *Epigrafia jurídica de la España romana*. Madrid, 1953.
- PIÑOL, L. *El circ romà de Tarragona: noves intervencions arqueològiques*. Tarragona, 1995. [Tesi de llicenciatura inèdita].
- RECASENS, J. M. *La ciutat de Tarragona*. Vol 2. Barcelona, 1975.
- RIERA I VILAR, F.; CABESTANY I FORT, J. F. *Ceràmica de Manresa. Segle XIV*. Barcelona, 1980.
- ROVIRA, J. «Alguns aspectes per a la contextualització històrica del Fòrum provincial de Tarraco». A: *Els monuments provincials de Tarraco*. DAC, I, 1993.
- SALVAT Y BOVÉ. *Tarragona antigua y moderna a través de su nomenclatura urbana*. Tarragona, 1961.
- TARRAGÓ, S. «A la recerca d'una identitat perduda: el circ romà de Tàrraco». DAC, I, (1993), p. 269-295.
- TED'A. *Un abocador del segle V dC en el Fòrum Provincial de Tàrraco*. Tarragona, 1989. (Memòries d'Excavació, 2)
- TED'A. *L'amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l'església romànica*. Tarragona, 1990. (Memòries d'Excavació, 3)
- TOBIÁS, O. *Seguiment arqueològic de la Baixada de Peixateria i carrer Enrajolat*. Memòria d'excavació presentada a Generalitat de Catalunya, inèdita, 1994.
- URV. *Memòria de la intervenció arqueològica preliminar a la Rambla Vella de Tarragona*. Tarragona: Generalitat de Catalunya, 1993. [Inèdita]